

KULTTUURIHISTORIAN
TUTKIMUS
Lähteistä menetelmiin
ja tulkintaan

Toimittaneet Rami Mähkä, Marika Ahonen, Niko Heikkilä,
Sakari Ollitervo & Marika Räsänen

CULTURAL HISTORY – KULTTUURIHISTORIA 17

Kustantaja Kulttuurihistorian seura, Turku
ISBN 978-952-68776-8-6 (pehmeäkantinen)
ISBN 978-952-68776-9-3 (PDF)
ISSN 1458-1949

Kulttuurihistorian seura
c/o Kulttuurihistoria
20014 Turku
<http://kulttuurihistoria.net>

© kirjoittajat
Ulkoasu: Henri Terho ja Heli Rantala
Taitto: Heli Rantala

Kannen kuva: Valtionarkiston (nyk. Kansallisarkisto) tutkijasali tarjosi historian-
tutkijoille ajanmukaiset puitteet vuonna 1901. Kuvaaja: Atelier Nyblin A.B. Lähde:
Museovirasto, Historian kuvakokoelmat, HK19650527:2. CC BY 4.0.

Painopaikka: BoD – Books on Demand, Norderstedt, Saksa 2022

VERTAISARVIOITU
KOLLEGIALT GRANSKAD
PEER-REVIEWED
www.tsv.fi/tunnus

KULTTUURIHISTORIA MERKITYSTEN TUTKIMUKSENA

Hannu Salmi

Muistelmateoksessaan *Elämäni tarina* Giacomo Casanova kertoo kohtaamisestaan ranskalaisen filosofin ja kirjailijan Voltairen kanssa geneveläisessä salongissa. Italialainen maailmanmatkaaja havaitsi, että Voltaire oli Ludovico Arioston runouden suuri ystävä. Tämän kuultuaan Casanova ryhtyi lausumaan *Raivoisan Rolandin* säkeitä ”elävöittäen niitä äänensävyllä, silmillä ja tunteiden ilmaisun vaatimilla intonaation vaihteluilla”. Casanova jatkoi: ”Yleisö näki ja koki ilmaisemani tunteet. Yleisö näki ja tunsi, kuinka väkisin pidätin kyyneleeni, ja itki”. Säkeiden liikuttama Voltaire kääntyi välittömästi lausujan puoleen ja totesi, miten todelliset ”kyyneleet kumpuavat sielusta”.¹

Tämä menneisyyden tilanne herättää monia ajatuksia ja kysymyksiä. Runon esittäminen kirvoitti 1700-luvun lukijassa ja kuulijoissa voimakkaita tunteita, eivätkä miesten kyyneleet olleet epätavallisia.² Se, mitä itkeminen merkitsi 1700-luvun Genevessä tai Länsi-Euroopassa laajemmin, on kulttuurinen kysymys: kyynelehtiminen liittyi aistiherkkyyteen, lukemiseen, sukupuolisuuteen, tunteisiin – ja epäilemättä moniin muihinkin teemoihin, kuten eri kulttuurisista taustoista tule-

¹ Casanova 2020 (1798), 601–602. Suom. Seppo Sipilä.

² Vincent-Buffault 1991.

vien ihmisten kohtaamiseen. Casanova mainitsee erityisesti sen, miten hän otti huomioon geneveläisen yleisönsä tuntemat konventiot.³

Kulttuurihistorioitsijan työsarkaa on se elämän kokonaisuus, jossa menneisyyden ihmiset elivät ja jota he käsityksillään, kuvitelmillään ja toimillaan muuttivat. Tutkimustyön ytimessä on usein merkitysten tulkinta. Casanova-esimerkin kohdalla tutkija voi esittää sarjan kysymyksiä: mitä Ariosto merkitsi Voltairelle, mitä Voltairen ja Casanovan kohtaaminen merkitsi, mitä tapaaminen merkitsi salonkikulttuurin kontekstissa, miten tunteita puhuteltiin 1700-luvulla, mitä itkeminen merkitsi ja millainen asema sillä oli menneisyyden ihmisten vuorovai-
kutuksessa?

Tämän artikkelin ytimessä on ajatus siitä, että kulttuurihistoria on merkitysten, tai pikemminkin menneiden merkityssuhteiden ja niiden muutosten, tutkimusta.⁴ Casanovan ja Voltairen kohtaaminen on esimerkki siitä, miten olennaisesti menneisyyden kulttuurinen tarkastelu on juuri merkitysten tutkimusta. Antropologi Clifford Geertzin tunnetun ajatuksen mukaan kulttuurin tutkimus on tulkintatyötä, jonka tarkoitus on paikantaa merkityssuhteita.⁵ Seuraavassa tarkastelen, millaisia metodologisia ja tutkimusstrategisia vaikutuksia tällä on: mitä ”merkitys” merkitsee, muodostavatko merkitykset järjestelmiä tai kokonaisuuksia ja millaista lukeminen on tulkintatyönä. Pohdin lopussa lyhyesti myös merkityksen käsitteen rajoja ja haasteita.

Merkitys ja merkityssuhde

Kulttuurihistorian ytimessä ei ole niinkään kulttuuri vaan kulttuurisuus. Tavoitteena on tutkia menneisyyden ilmiöiden kulttuurista

³ Casanova 2020 (1798), 601.

⁴ Kulttuurihistoriasta merkitysten tutkimuksena ks. esim. Immonen 2001, 11; Green 2008, 4. Viitataan tässä laajasti aiempaan tutkimukseen ns. kulttuurisen käänteän jälkeen, sekä kansainvälisesti että Suomessa. Kulttuurin määritelmistä ks. tarkemmin Sewell 1999, 35–58. Kulttuurihistoriasta ks. lähemmin Kulttuurihistoria – Cultural History -teossarja vuodesta 2002 lähtien, esimerkiksi teokset Korhonen & Tuohela 2002; Laitinen 2004; Rantala & Ollitervo 2010.

⁵ Geertz 1973, 5.

luonnetta ja rakentumista. Kohteena voivat olla vaikkapa politiikan ja talouden tai taiteen ja tieteen kulttuurisuus, mutta myös hyvin fundamentaaliset ihmisenä olemisen muodot, kykymme aistia ja tuntea, havainnoida tilaa ja kokea ajallisia muutoksia. Jälkimmäistä näkökulmaa Peter Burke on kuvannut viittaamalla historialliseen antropologiaan, jonka vaikutukset kulttuurihistoriassa ovat selvästi nähtävissä.⁶ Lisäksi kulttuurituotanto osallistuu merkittävästi merkitysten ja merkityssuhteiden rakentamiseen, mihin jo artikkelin aloitusmerkkinäkin viittaa. Casanovan lausuntaesitys tapahtui kirjallisessa salongissa, ja se elävöitti Arioston runoutta paikalliselle yleisölle.

Sana ”merkki” juontuu muinaisruotsin sanasta ”mærki” ja on esiintynyt suomen kielessä Mikael Agricolasta lähtien. Verbi ”merkitä” on sen johdannainen ja tarkoitti aikanaan merkillä varustamista, tarkoitamista, ilmaisemista ja huomioon ottamista.⁷ ”Merkitys” on sanakirjamäärittelyn mukaan sitä, mitä jokin ”tarkoittaa, ilmaisee, esittää tai symboloi”. Se viittaa ilmiön sisältöön tai olemukseen. Merkitys voi viitata myös ”arvoon” tai ”tärkeuteen”.⁸ Viimeksi mainitusta merkitystasosta on hyvä olla tietoinen, sillä toisinaan merkityksen tutkimus voidaan ymmärtää arvon antamisena tai tutkimuskohteen tärkeyden korostamisena, vaikkei tästä tutkimuksessa olisikaan kyse. Tutkija pyrkii analysoimaan, mitä menneisyyden ilmiö tai asiointi tarkoitti ja tarkoittaa, ja mitä se ilmaisee.

Kysymys merkityksestä on monitasoinen. Jos sanomme, että merkitys viittaa tarkoitamiseen ja ilmaisemiseen, on olennaista määritellä, missä suhteessa tämä tarkoitaminen ja ilmaiseminen tapahtuu. Jo artikkelin aloitusmerkistä voidaan tunnistaa useita mahdollisia näkökulmia. On mahdollista pohtia, millainen henkilökohtainen merkitys Voltairen kohtaamisella oli Casanovalle, tai päinvastoin. Nämä ovat melko rajattuja näkökulmia, mutta ne voivat toki olla perusteltuja, jos tutkimus liittyy Casanovan tai Voltairen henkilöhistoriaan. Näkökulmaa voi vaihtaa kysymällä, mitä tapaaminen merkitsi eri osapuolille, puhumattakaan niistä muista salonki-illan jäsenistä, jotka olivat paikalla.

⁶ Burke 2004, 29. Antropologian vaikutuksesta ks. myös Immonen 2001, 11.

⁷ Häkkinen 2009, 702–703.

⁸ Sana ”merkitys”, Kielitoimiston sanakirja, <https://www.kielitoimiston-sanakirja.fi/>. Haettu 19.12.2020.

Henkilökohtaisten kohtaamisten tasolta voi liikkua abstraktimmalle tasolle ja kysyä, mikä merkitys Casanovan ja Voltairen kohtaamisella oli aikakauden maailmassa, 1700-luvun lopulla. Ilmaiseeko kohtaaminen jotakin yleisempää, jonka ymmärtämiseksi tutkijan täytyy suhteuttaa Casanovan muistelmateoksen antamia tietoja muihin aikalaislähteisiin ja tutkimuskirjallisuuteen. Miten yleisiä esimerkiksi kansainväliset vieraat olivat Geneven salongeissa? Jos Casanovan vierailu on esimerkki salonkien ylijärjestyksestä, miten tämä kohtaaminen poikkeaa muista, aiemmassa tutkimuksessa mainituista kohtaamisista? Oliko sillä jokin erityismerkitys muihin tapauksiin nähden? Nämä kysymykset ovat tässä vain esimerkkejä merkitysten monitasoisuudesta.

Turun yliopiston historian ja taideaineiden opiskelijat seurasivat 1980-luvulta 2000-luvulle Tuomas Tolosen hermeneutiikkaan ja historianfilosofiaan, taiteen teoriaan ja estetiikkaan liittyviä luentoja. Tolosella oli tapana määrittellä merkitys toteamalla merkityksen tarkoittavan sitä, että ”jokin on jollekin jotakin”. Tämä määrittely, jota siteeraan tässä muistinvaraisesti, herättää kaksi näkökulmaa.

Ensinnäkin merkityksessä on kyse kommunikaatiosta, vuorovaikutuksesta. Ilmiön merkitys edellyttää, että sillä on havaintaja tai vastaanottaja, joka tulkitsee sitä omasta näkökulmastaan ja jolle kohde näyttäytyy tietyllä tavalla. Esimerkkinä voi todeta, että Voltaire näki Arioston erityisestä näkökulmasta, italialaisen runouden edustajana. Casanova taas tulkitsee Voltairea kaiken sen tiedon varassa, jonka hän oli saanut Euroopan-laajuisesti tunnetun julkisuuden henkilön elämästä, ajattelusta ja tuotannosta. Tällä perusteella sanaa ”merkitys” voi ajatella nimenomaan *merkityssuhteena*. Kyse on suhteesta ilmiöiden välillä ja siitä, että tutkimus kohdistuu tähän ”välitilaan”. Merkitys ei ole kiinteä tai jähmeä kokonaisuus, vaan ilmiöiden välinen suhde, jonka ymmärtäminen edellyttää tulkintaa, kuvausta ja analyysia.

Toiseksi, jos ”jokin on jollekin jotakin”, on selvää, että tutkija on itse olennainen osa merkityksen muodostumista. Tutkija katsoo menneisyyden tapahtumaa tai tilannetta tietystä näkökulmasta, oman kysymyksenasettelunsa kautta, ja asettuu tulkitsemaan kohdettaan lähteiden avulla. Merkityssuhteet kietoutuvat toisiinsa siten, että samaan aikaan kun tutkija selvittää menneisyydessä vallinnutta kommunikaatiotilannetta, hän itse merkityksellistää menneisyyden maailmaa,

tulkitsi sitä. Tutkijan näkökulmaan vaikuttaa aiempi tutkimus Casanovasta, Voltairesta ja ylipäättään aikakaudesta, kenties myös Casanovan muistelmien luonne lähdeaineistona, joka on koko laajuudessaan tullut tutkijoiden käytettäväksi vasta toisen maailmansodan jälkeen.⁹ Casanovan ja Voltairen välinen suhde näyttäytyy eri valossa sen mukaan, millaisen kysymyksenasettelun kautta tutkija sitä lähestyy. Casanovan Ariosto-lausunnan voi henkilöiden biografian sijasta nähdä tunteiden historian näkökulmasta, jolloin kohtaaminen asettuu uuteen tulkintakehykseen. Millaista tunteiden vuorovaikutus oli tässä tilanteessa ja millä ehdoin se kertoo jotakin yleisempää 1700-luvun tunneherkkyydestä? Casanova kuvaa muistelmissaan niitä keinoja, joilla hän halusi vedota kuulijoihinsa. Hän tunsi myös tyydytystä siitä, että hän hallitsi omat tunteensa, itkunsa, mikä puolestaan laukaisi läsnäolijoiden tunteet.¹⁰ Jukka Sarjala on tunteiden historiaa tarkastellessaan viitannut 1700-luvun käsitykseen sympatiasta, tunteiden samansuuntaisuudesta.¹¹ Juuri tällaista tunteiden kommunikaatiota geneveläisessä salongissa tapahtui. Jos Casanovan ja Voltairen kohtaamista tulkitsi tunteiden historian näkökulmasta, merkitys avautuu vasta, kun analyysi laajenee ja yksittäisen tilanteen asettaa laajempaan yhteyteen.

Merkitys ei siis ole stabiili ”arvo” tai pysyvä asiointila. Ilmiöillä voi olla, niin menneisyydessä kuin nykyhetkessäkin, henkilökohtainen merkitys, mutta kulttuurihistorioitsija tavoittelee merkityksiä pohtimalla, mitä ne kertovat menneisyydestä laajemmin. Kyse voi olla yksittäisestä tilanteesta tai tapauksesta, kuten tämän artikkelin alussa, tai merkitysten kokonaisuuksista ja linkityksistä toisiinsa. Merkitysten ajallinen ja paikallinen muuntuvuus on haaste, mutta se on myös niiden kiehtovuus ja potentiaali tutkimuksen kannalta: muutokset ja erot kertovat todellisuuden jäsentämiseen, sosiaalisiin suhteisiin tai identiteetin tuottami-

⁹ *Histoire de ma vie* -teoksen kirjoittamisen Casanova aloitti vuonna 1789, ja ranskankielinen käsikirjoitus valmistui kolme vuotta myöhemmin. Kirjoittajan kuoleman jälkeen teksti päättyi saksalaisen kustantajan Brockhausin kokoelmiin 1820-luvulla, ja tämä aloitti saksannoksen julkaisemisen muokattuna, lyhenneltynä ja sensuroituna. Alkuperäisen teoksen julkaiseminen alkoi vasta vuonna 1960 Brockhausin ja ranskalaisen kustantajan Plonin yhteistyönä. Muistelmien historiasta, ks. tarkemmin Salmi 2019, 7–13.

¹⁰ Casanova 2020 (1798), 601.

¹¹ Sarjala 2003, 21–27.

seen liittyvistä taustoista. Mikko Lehtonen on teoksessaan *Merkitysten maailma* käsitellyt tekstintutkimuksen näkökulmasta sitä, miten merkitykset muodostuvat, ja kiinnittänyt huomiota moneen muuttujaan, kieleen, medioihin, teksteihin, konteksteihin ja lukijoihin.¹² Tekstin merkitysten tulkinta muuttuu esimerkiksi silloin, kun teksti ilmaistaan toisella kielellä tai eri teknologian välittämänä. Samoin merkityksiin vaikuttavat tulkintaympäristö ja se, keitä lukijat tai tulkitsijat lopulta ovat.

Merkitysjärjestelmät ja merkitysten verkostot

Kulttuuria kutsutaan usein merkitysjärjestelmäksi.¹³ Englanninkielistä ilmaisua ”system of meanings” käytti jo sosiologi Talcott Parsons, joka ammensi vaikutteita Max Weberin näkemyksistä.¹⁴ Lähtökohtana oli ajatus siitä, että kulttuuri syntyy toistosta, yksilöiden tavoiksi muodostuneista toimista. Lopulta tämä symbolinen järjestelmä vaikuttaa toimintaan ja ohjaa sitä.¹⁵ Teoksessaan *Interpretation of Cultures* (1973) Clifford Geertz puhui niin ikään ”merkitysten ja symbolien järjestelmästä”.¹⁶ Parsonsin, kuten Geertzinkin, tavoitteena oli ymmärtää yleisellä tasolla niitä mekanismeja, jotka kytkevät yksittäiset tilanteet ja toimet ylisukupolviseksi kokonaisuudeksi, jaetuiksi merkityksiksi. Historiantutkijan näkökulmasta ajatus yleisestä ja kattavasta merkitysjärjestelmästä on kuitenkin epätydyttävä jo siitä syystä, että tutkijan on tarpeen analysoida menneisyyttä yksityiskohtaisemmin. Järjestelmä voi tuntua myös jäykältä ilmaisulta silloin, kun tutkitaan vaikkapa toisen maailmansodan jälkeisiä nopeasti muuttuvia ilmiöitä. Casanovan ja Voltairen kohtaamisen tapauksessa voimme ajatella, että heillä oli yhteisiä, jaettuja arvostuksia ja käsityksiä, mikä mahdollisti kommunikaation, mutta toisaalta tutkimuksellisesti antoisaa on pohtia myös niitä tekijöitä, jotka erottivat heitä. Millaisia asioita Casanova, matkustaessaan ympäri 1700-luvun Eurooppaa, piti itselleen vaikeina ymmärtää? Aina

¹² Lehtonen 1996, 9.

¹³ Schmid 1992, 89–92; Allan 1998, 65; Sewell 1999, 43–44.

¹⁴ Ks. esim. Parsons 1991 (1951), 6.

¹⁵ Ks. tarkemmin Allan 1998, 65.

¹⁶ Geertz 1973, 68, 125, 144.

erot eivät tosin ole tiedostettuja: kulttuurien välisen kohtaamisen häiriöt saattavat ilmetä Casanovan muistelmissa myös väärinkäsityksinä tai strukturoivina poissaoloina, vaikenemisena ja hiljaisuutena. Merkitysten tutkimuksessa erojen ja poikkeamien kautta yhtäläisyydet saa näkyviin. Toisaalta vaikka kommunikaation lähtökohtana olivat jaetut käsitykset – jaettu kulttuuri – ei tutkija tämän kohtaamisen perusteella voi esittää väitettä, että yhteinen pohja olisi pätevä myös toisessa ajallisessa tai paikallisessa ympäristössä. Tutkijan täytyy kyseenalaistaa yleispätevyys ja pohtia, missä yhteisen, tai yhteiseksi arvioidun, pohjan rajat kulkevat.

Jos ”merkitysjärjestelmää” katsoo konkreettisen tutkimuskysymyksen kannalta, sana ”järjestelmä” voi siis tuntua jähmeältä tai yleistävältä. Miksi tutkijan pitäisi olettaa, että merkitykset muodostavat systeemin? Mikäli järjestelmä-sanaa käytetään, on hyödyllistä ajatella, että merkitykset muodostavat lopulta useita päällekkäisiä, toisiinsa lomittuvia, ajassa muuttuvia järjestelmiä, joihin tutkittavaa ongelmaa voi suhteuttaa. Järjestelmä-sanaa käytetään usein löyhässä mielessä, viittaamaan ajatukseen, että merkitykset linkittyvät toisiinsa. Tässä tilanteessa sanan ”järjestelmä” voisi korvata sanalla ”verkosto”, kuten Geertz teki-kin kirjoittaessaan kulttuurista verkkona, jota ihminen punoo ja jonka varassa hän toimii.¹⁷ Verkko-metafora kuvaa sinänsä hyvin kulttuurin moninaisuutta ja odottamattomien asioiden yhteyttä, mutta myös sen suhteen on syytä olla kriittinen, sillä ”järjestelmän” tapaan ”verkko” voi pysäyttää liikkeen, muutoksen, ja voi saada unohtamaan, ettei merkitysten verkko ole ihmisen ulkopuolella tai ympärillä, ikään kuin annettuna, vaan ihminen itse on merkityssuhteiden tuottaja.

Lukeminen ja merkitysten tutkimus

Esimerkkini Giacomo Casanovan muistelmateoksesta perustuu kirjalliseen lähteeseen, josta tutkija pyrkii lukemaan merkityksiä. Lukemista voi kutsua menetelmäksi, mutta kysymys on laajempi: lukeminen on samanaikaisesti tutkijan arkinen käytäntö ja erilaisten tekstin käsitteilyn strategioiden kokonaisuus. Lukemisen historiaa käsittelevässä teok-

¹⁷ Geertz 1973, 5.

sessaan James Raven korostaa, miten vaikeaa lukemisen prosessia on tutkia. Harvat kirjoittavat muistiin, mitä tekevät silloin, kun lukeminen on käynnissä.¹⁸ Kirjassaan *Going to Sources: A Guide to Historical Research and Writing* Anthony Brundage on yrittänyt tuoda lukemisen osaksi historioitsijan työkalupakkia ja korostanut tarvetta lukea koko tutkimuksen ajan, alusta alkaen. On monia erilaisia lukuottumuksia ja lukemisen rekistereitä, jotka on aktivoitava. Yhtäältä tutkijan on oltava tehokas lukija, joka pystyy säilyttämään ja käsittelemään paljon tietoa, mutta hänen on oltava myös kriittinen lukija, jotta hän pystyy suodattamaan harhaanjohtavan tai epäolennaisen tiedon. Lisäksi tutkijan on löydettävä ja tarkistettava yksityiskohtia, kuten perustiedot aineistojen tekijöistä, ja vertailtava aiempia historiateoksia tutkimustilanteen ymmärtämiseksi.¹⁹ Samalla lukijan täytyy olla tulkitsija, joka uuttaa merkityksiä lukemastaan ja suhteuttaa saamaansa tietoa sekä muiden aikalaislähteiden että tutkimuskirjallisuuden tietoihin.

Lukeminen on menetelmä tiedon hankkimiseksi, mutta lukemiseen liittyy jatkuvaa tulkintatyötä, pyrkimystä tunnistaa samankaltaisuuksia ja eroja, jatkuvuuksia ja epäjatkuvuuksia, testata mahdollisia selityksiä ja viime kädessä tehdä päätelmiä. Saksalainen historioitsija Rolf Engelsing teki 1700-luvun lukukulttuurin analyysissään käsitteellisen eron ekstensiiviseen ja intensiiviseen lukemiseen. Hänen mukaansa ekstensiivistä lukemista tarvitaan, kun tavoitellaan laajaa yleiskuvaa, mutta tarvitaan myös intensiivistä lukemista, kun on tarpeen syventyä yksityiskohtiin.²⁰ Jälkimmäisessä tapauksessa tekstin lukeminen vain kerran on riittämätöntä. Sama teksti täytyy lukea yhä uudestaan, jotta voi ymmärtää sen taustalla olevia merkityssuhteita.

Merkitykset eivät ole tekstissä valmiina, eikä tulkitseva lukeminen voi olla yksinkertaista merkitysten dekodaausta. Lukemiseen liittyy muisti aiemmin luetusta sekä samassa tekstissä että muissa, aiemmin luetuissa teksteissä. Aiempien kokemusten lisäksi lukeminen sisältää odotuksia tulevasta, sillä lukemisen prosessin aikana syntyy jatkuvasti oletuksia tekstin kulun mahdollisista reiteistä. Samaa tekstiä uudelleenlukemalla huomion voi kiinnittää niihin keinoihin, joilla teksti ohjaa

¹⁸ Raven 2018.

¹⁹ Brundage 2018, 92.

²⁰ Engelsing 1974. Ks. myös Reuveni 2006, 6–7.

tulkintaa. Tarjoaako teksti lukijalle valmista lukureittiä vai vaihtoehtoisia polkuja? On selvää, että merkitysten tulkinnan kannalta tekstit ovat erilaisia. Ajatellaanpa vaikka mainostekstin ja runon välisiä eroja. Tulkitessaan merkityksiä historioitsijan on hyvä pitää mielessä lähdekritiikin perusajatus: millainen asema tekstillä on ollut menneisyyden maailmassa, kuka tai ketkä ovat sen laatineet ja kenelle se on suunnattu, ja miten tämä vaikuttaa siihen, miten teksti rakentaa merkityksiä?

Lukutapaansa kuvaillessaan historioitsijat ovat 1990-luvulta lähtien toistuvasti käyttäneet ilmaisua ”lähilukeminen”. Useimmiten sillä tarkoitetaan huolellista, intensiivistä lukemista, jonka aikana historioitsija on lähellä yksityiskohtia samalla, kun hän tarkkailee laajempia yhteyksiä rivien ja tekstien välillä. Käsite ”lähilukeminen” on levinnyt historian-tutkimukseen kulttuurisen käänteän jälkeen 1980-luvulla ja erityisesti 1990-luvulla. Lähilukemisen ajatus on peräisin kirjallisuudentutkimuksesta, jossa sen merkitys oli kuitenkin alun perin melko erilainen. Toisen maailmansodan jälkeen uuskritiikin kannattajat pyrkivät tekemään eron historiallistavaan, usein elämäkerrallista kontekstualisointia suosivaan lukutapaan ja korostivat pyrkimystä tulkita kirjallisia teoksia itsenäisinä esteettisinä kokonaisuuksina, teoksina. Lähilukemisen ajatus oli keskittyä taideteosten muotoon, kirjallisiin keinoihin ja sisäisiin rakenteisiin.²¹ Voidaan väittää, että lähilukemisessa on 1990-luvulta lähtien – ainakin historioitsijoiden keskustelussa – korostettu lähteen muodon ja ilmaisujen huolellista tutkimista, mutta toisin kuin uuskritiikissä, tavoitteena on tulkita rakenteellisia näkökohtia nimenomaan kulttuurisessa ja historiallisessa kontekstissa. Ajatuksena on, etteivät merkityksiä määrittele vain sisäiset rakenteet tai puhumisen ja kirjoittamisen tavat vaan se, missä suhteessa tekstit ovat muihin teksteihin, muihin kulttuurintuotteisiin ja laajasti ottaen siihen kommunikatiiviseen prosessiin, jonka osana ne ovat menneisyyden maailmassa syntyneet.

Olen tässä artikkelissa käsitellyt merkitysten tulkintaa kirjallisten aineistojen kautta, mutta kysymys merkitysten analysoinnista liittyy kaikkeen lähdeaineistoon. Merkitysten tutkimuksella on monia tieteenhistoriallisia taustoja, mutta erityisesti siihen on vaikuttanut semiotiikka, merkkien ja merkitysjärjestelmien tutkimus. Semiotiikassa ”lukeminen” ei viittaa vain kirjoitettuihin ja painettuihin teks-

²¹ Federico 2015, 3–4; Kortekallio & Ovaska 2020, 53.

teihin, sillä semioottinen käänne korosti kieltä yleisemmällä tasolla. On olemassa luonnollisia kieliä, kuten hindi, portugali tai suomi, mutta semiootikot tulksivat myös muita symbolisen viestinnän keinoja ”kielinä”. Kuvat voidaan nähdä teksteinä, joilla on oma erityinen kielensä. Esimerkiksi 1500-luvun maalaukset perustuivat erityisiin visuaalisiin motiiveihin, hahmoihin, ornamentteihin ja niin edelleen. Musiikin kieli puolestaan voi koostua muun muassa melodioista, soinnuista ja rytmistä. Lukemisen ydinajatus on, että voimme lukea paitsi kirjoitettuja ja painettuja tekstejä myös monenlaisia muita kulttuurituotteita ja että lukeminen viittaa merkkien ja symbolien tulkintaan. Lukijoiden on vain tunnettava tämän viestinnän eri rekisterit samalla tavalla kuin he tuntevat kirjan luonnollisen kielen, sen sanaston, muoto-opin ja syntaksin. Jos lukemista ajatellaan tutkijan tulkintatyön keskeisenä välineenä, lukemisen taitoa on harjoitettava paitsi tekstien myös kuvien, elävän kuvan tai vaikkapa materiaalien objektien kohdalla.²²

Olen aiemmin käyttänyt esimerkkinä valokuvaa, jonka toisen maailmansodan jälkeen syntyneet sukupolvet saattavat muistaa sanomaja aikakauslehtien sivuilta. Ranskalainen kuvaaja Régis Bossu taltioi vuonna 1979 kohtauksen, jossa Neuvostoliiton ja DDR:n johtajat Leonid Brežnev ja Erich Honecker antoivat toisilleen suusuudelman. Aikalaisia hätkähdytti kahden, ikääntyneen valtionjohtajan intohimoisen tuntuinen suudelma, vaikka historiallisesti miesten välisiä ja hallitsijoiden välisiä suudelmia on vaihdettu vuosisatojen ajan, joskin harvoin suusuudelmana.²³ Kuvaa voi lukea useasta näkökulmasta: sitä voi tulkita suhteessa tapahtumahetkeen ja siinä välitettyihin merkityksiin, mutta sitä voi tulkita myös vaikuttavana kulttuurituotantona, joka on synnyttänyt uusia kuvia ja uusia tulkintoja. Alkuperäisen eleen tarkoitus oli vahvistaa yhteenkuuluvuutta ja korostaa solidaarisuutta, mutta sittemmin ele on levinnyt lukemattomina kuvamuunnelmina. Tunnetuin tulkinta on Dmitri Vrubelin Berliinin muuriin vuonna 1990 toteuttama graffiti,

²² Jätän tässä yhteydessä käsittelemättä kysymyksen ”kaukolukemisesta” (*distant reading*) ja konelukemisesta (*machine reading*), jota olen käsitellyt toisessa yhteydessä. Tulkinnan välineenä tutkijalla on digitaalisten menetelmien ansiosta mahdollisuus lukea laajoja aineistoja tietokoneavusteisesti ja yhdistää näitä havaintoja lähilukemisen tekniikkaan. Ks. tarkemmin Salmi 2020, 30–56.

²³ Carré 1992; Korhonen 1996; Perella 1969; Salmi 2004.

joka esittää suudelman juuri Bossun valokuvan asetelman mukaisesti. Kuvaa kehystää venäjänkielinen teksti, joka pyytää Jumalaa varjelemaan kuolettavalta rakkaudelta. Saksassa teos sai lempinimen *Bruderkuss*.²⁴ Alkuperäinen kuva on itsessään sanaton merkitysten välittäjä ja muovaaja. Se puhuu tutkijalle eri tavoin sen mukaan, millaisen aineiston avulla sitä tulkitsee ja ristikuulustelee. Olennaista on, että kuvalla, kuten useimmilla muillakin lähteillä, on vaikutushistoriansa: sitä on kopioitu ja mukailtu, mikä vaikuttaa tutkijan tulkintaan.

Lopuksi – merkityksen haaste

Merkityksessä on sanakirjamäärittelyn mukaan kyse ”tarkoittamisesta, ilmaisemisesta, esittämisestä ja symboloimisesta”. Tulkitessaan historiotsija analysoi ilmaisemisen ja esittämisen muotoja, etsii johtolankoja muista merkityssuhteista ja rakentaa kuvaa tutkittavasta kysymyksestä suhteuttamalla havaintoja aiemman tutkimuksen tulkintoihin.

Tässä artikkelissa käytetyt esimerkit liittyvät menneisyyden maailman kommunikaatiotilanteisiin ja niistä säilyneiden lähteiden tulkintaan. Kysymys kulttuurihistorian tutkimusotteesta on kuitenkin laajempi, sillä se kattaa merkityssuhteiden lisäksi monenlaisten käytäntöjen, kulttuurituotannon muotojen ja toimijuuden historiallisen tutkimuksen. Se voi sisältää myös maailmassa olemisen kokonaisuuden, jolloin tutkimuksen kohteiksi tulevat esimerkiksi menneisyyden materiaaliset ehdot, ihmisen suhteet toislaajiseen luontoon tai teknologisen kehityksen rakentamat verkostot, joissa tapahtuvaa kommunikaatiota ei voi ymmärtää vain yksittäisiä viestejä tulkitsemalla.²⁵

Lähdeaineiston tasolla tapahtuva merkitysten ja merkityssuhteiden tulkinta on tutkimuksen lähtökohta, mutta sanalla ”merkitys” on myös laajempi ulottuvuus. Tutkittavan ilmiön merkitys ei tarkoita sitä merkitystä, jonka aikalaiset sille antoivat – toki tätäkin voi tutkia – tai vain sitä merkitystä, jonka tutkija ammentaa esiin lähteistä tulkinnallaan vaan merkitys voi olla laajempi kokonaiskuva, jonka tutkija rakentaa ja joka kuvaa tutkittavan ilmiön olemusta, merkityssuhteiden kokonai-

²⁴ Frimmel 2015, 72.

²⁵ Ks. esim. DeLanda 1979; Domanska 2020; Salmi 2017.

suutta. Tässä työssä hän käyttää, tutkimusongelman määrittelemässä rajoissa, monenlaisia menetelmiä, joiden mahdollisuuksia tämän kirjan artikkelit kuvaavat.

Materiaalisten ehtojen tutkimus voi olla avain yleisempään näkökulmaan. Esimerkiksi Régis Bossun vuonna 1979 ottaman valokuvan tulkinta on vain murto-osa niistä merkityksistä, joita Brežnevin ja Honeckerin ”kuolemansuudelma” on 2000-luvun sosiaalisessa mediassa synnyttänyt. Twitterin hashtag #bruderkuss näyttää, miten Bossun valokuva on voimistunut viraaliseksi ilmiöksi, meemiksi, jonka mitasuhteet ylittävät alkuperäisen valokuvan historialliset rajat. Tämä ei olisi mahdollista ilman toisiinsa linkitettyjen tietokoneiden synnyttämää rihmastoja. Kulttuurihistorian haaste on tehdä sellaista merkitysten tutkimusta, joka asettaa tutkittavat ilmiöt laajan kokonaiskuvan osaksi, samanaikaisesti herkästi tulkiten ja aikaisempia tulkintakehyksiä kyseenalaistaen.

Lähteet

Alkuperäislähteet

- Bossu, Régis: Kiss of Soviet Leader Brezhnev and East German President Honecker, October 7, 1979. Stock Photo ID:42-21927891. Corbis Images, <http://www.corbisimages.com/stock-photo/rights-managed/42-21927891/kiss-of-soviet-leader-brezhnev-and-east>. Haettu 15.2.2021.
- Casanova, Giacomo: *Elämäni tarina* 5–6. Suom. Seppo Sipilä. Faros-kustannus 2021 (1798).

Tutkimuskirjallisuus

- Allan, Kenneth: *The Meaning of Culture: Moving the Postmodern Critique Forward*. Praeger 1998.
- Brundage, Anthony: *Going to the Sources: A Guide to Historical Research and Writing*. 6 painos. John Wiley & Sons 2018.
- Burke, Peter: *What is Cultural History?* Polity 2004.

- Carré, Yannick: *Le Baiser sur la bouche au moyen âge: Rites, symboles, mentalités. XIe-XVe siècle*. Le Léopard d'Or 1992.
- DeLanda, Manuel: *A Thousand Years of Nonlinear History*. Swerve Editions 1997.
- Domanska, Ewa: Beyond Anthropocentrism in Historical Studies. *Historiein. A Review of the Past and Other Stories* 10 (2010), 118–130.
- Engelsing, Rolf. *Bürger als Leser*. Metzler 1974.
- Federico, Annette: *Engagement with Close Reading*. Routledge 2015.
- Frimmel, Sandra: *Kunsturteile: Gerichtsprozesse gegen Kunst, Künstler und Kuratoren in Russland nach der Perestroika*. Böhlau 2015.
- Geertz, Clifford: *The Interpretation of Cultures: Selected Essays*. Basic Books 1973.
- Green, Anna: *Cultural History*. Palgrave Macmillan 2008.
- Häkkinen, Kaisa: *Nyky-suomen etymologinen sanakirja*. WSOYpro 2009.
- Immonen, Kari: Uusi kulttuurihistoria. Teoksessa Kari Immonen & Maarit Leskelä-Kärki (toim.) *Kulttuurihistoria: Johdatus tutkimukseen*. SKS 2001.
- Korhonen, Anu & Tuohela, Kirsi (toim.): *Time Frames: Negotiating Cultural History*. k&h 2002.
- Korhonen, Teppo: *Tervehdys ja hyvästely*. Suomen Antropologinen Seura 1996.
- Kortekallio, Kaisa & Ovaska, Anna: Lähilukeminen ennen ja nyt: Ruumiillisia, ympäristöllisiä ja poliittisia näkökulmia. *Avain* 17:3 (2020), 52–69.
- Laitinen, Riitta (toim.): *Tilan kokemisen kulttuurihistoriaa*. k&h 2004.
- Lehtonen, Mikko: *Merkitysten maailma: Kulttuurisen tekstintutkimuksen lähtökohtia*. Vastapaino 1996.
- Parsons, Talcott: *The Social System*. Routledge 1991 (1951).
- Perella, Nicholas James: *The Kiss Sacred and Profane: An interpretative history of kiss symbolism and related religio-erotic themes*. University of California Press 1969.
- Rantala, Heli & Ollitervo, Sakari (toim.): *Kulttuurihistoriallinen katse*. k&h 2010.
- Raven, James: *What is the History of Book?* Polity 2018.
- Reuveni, Gideon: *Reading Germany: Literature and Consumer Culture in Germany Before 1933*. Berghahn 2006.
- Salmi, Hannu: Seikkailijan muistelmat: Giacomo Casanovan Elämäni tarina. Teoksessa Casanova, Giacomo: *Elämäni tarina* 1–2. Suom. Seppo Sipilä. Faros-kustannus 2019.
- Salmi, Hannu: Suomi, kulttuurihistoria ja kulttuurisuuden haaste. *Historiallinen Aikakauskirja* 4 (2017), 417–425.
- Salmi, Hannu: *Suudelma*. Faros-kustannus 2004.
- Salmi, Hannu: *What is Digital History?* Polity 2020.
- Sarjala, Jukka: Tunteiden sosiaalisuudesta. Turun Akatemian väitöskirjojen näkökulma. Teoksessa Jukka Sarjala (toim.) *Tunteet ja sympatia. Turun Akatemian väitöskirjoja 1700-luvulta*. Latinan kielestä suomentanut Sari Kivistö. Faros-kustannus 2003.

- Schmid Michael: The Concept of Culture and Its Place within a Theory of Social Action: A Critique of Talcott Parsons's Theory of Culture. *Theory of Culture*. Eds. Richard Münch and Neil J. Smelser. University of California Press 1992.
- Sewell Jr., William H.: The Concept(s) of Culture. *Beyond the Cultural Turn: New directions in the study of society and culture*. Edited and with an introduction by Victoria E. Bonnell and Lynn Hunt. University of California Press 1999.
- Vincent-Buffault, Anne: *The History of Tears: Sensibility and Sentimentality in France*. Macmillan 1991.